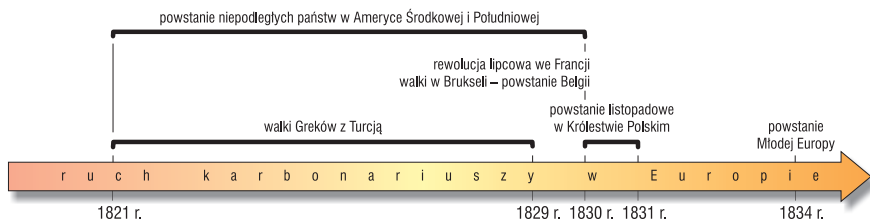

2. KIERUNKI MYŚLI POLITYCZNEJ W PIERWSZEJ POŁOWIE XIX WIEKU

Czy pamiętasz:

Jakie zmiany następowały w krajach Europy napoleońskiej?
Jakie zasady wprowadził kongres wiedeński?

1. Europa między konserwatyzmem a liberalizmem

Monarchowie Austrii, Rosji i Prus, zgodnie z zasadami przyjętymi na kongresie wiedeńskim, dążyli do przywrócenia porządku sprzed rewolucji.

Nie można było jednak cofnąć zmian, jakie zaszły przez ćwierć wieku epoki napoleońskiej w wielu europejskich krajach. Restauracja oznaczała ich ograniczenie lub likwidację. Przeciwnicy ładu wiedeńskiego, środowiska o rozbudzonych aspiracjach narodowych, które domagały się przywrócenia w monarchiach konstytucji, zyskiwały zwolenników w całej Europie. Jednocześnie dawne elity władzy, arystokracja i duchowieństwo, mimo że po 1815 roku odzyskiwały swoją własność prywatną i pozycję społeczną, nadal obawiały się powrotu rewolucji. Były one przekonane o konieczności zwalczania w zarodku wszelkich prób zmian.

Lata dwudzieste XIX wieku to okres niepokojów, konfliktów między tymi dwoma siłami. Zwolennicy każdej z nich proponowali swoją wizję świata, państwa, społeczeństwa i roli jednostki. W atmosferze tych zmagania powstawały **ideologie**, czyli zespoły poglądów na życie polityczne i gospodarcze reprezentowane przez pewne kręgi społeczne. Uzasadniały one, jak powinno funkcjo-

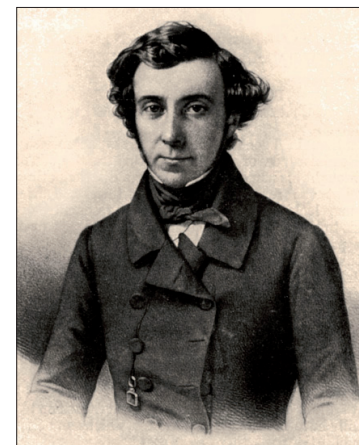
nować społeczeństwo i państwo. Po 1815 roku upowszechniały się w Europie cztery ideologie: konserwatyzm, liberalizm, nurt narodowy oraz socjalizm.

Konserwatyzm (z łaciny *conservare* – zachowywać, pozostawiać bez zmian) to ideologia twórców i zwolenników Europy wiedeńskiej. Uzasadniał on obronę istniejącego ustroju społeczno-gospodarczego oraz potrzebę zachowywania i umacniania tradycyjnych wartości, takich jak: religia, naród, państwo, rodzina, hierarchia, autorytet, własność prywatna. Ogólnie można ówczesnych konserwatystów uznać za zwolenników zachowania nierówności społecznych, ustroju stanowego i nieograniczonej władzy monarchów jako podstawy porządku ustanowionego przez Boga. Konserwatyści bardzo krytycznie odnosili się do rewolucji i do wszelkich gwałtownych zmian, dopuszczali tylko ewolucyjne przeobrażenia.

W opozycji do restauracji i konserwatyzmu rozwijał się nurt polityczny zwany **liberalizmem** (z łaciny *liberalis* – dotyczący wolności, od *liber* – wolny). Swoją naczelną wartością uczynił wolność człowieka, której istotą jest prawo do wyboru, do równych szans, do decydowania o sobie, do wolności słowa, zgromadzeń, swobód religijnych, dysponowania swoją własnością.

Liberałowie uważali, że podstawą stosunków społecznych ma być prawo, wobec którego wszyscy powinni być równi. Byli oni zwolennikami ustroju konstytucyjnego i zasad parlamentarnych oraz prawa wyborczego, ograniczonego jednak cenzusem majątkowym i wykształceniem. Postulowali, by państwo zajmowało się głównie ochroną własności prywatnej i stwarzało warunki do rozwoju na zasadzie wolnej konkurencji. Powstało wówczas określenie, że państwo powinno pełnić rolę nocnego stróża.

Myśl polityczna liberalizmu i konserwatyzmu reprezentowana jest przez wiele nurtów i wielu teoretyków oraz w znaczący sposób oddziałuje także na współczesne życie polityczne, społeczne i gospodarcze.

Alexis de Tocqueville [czyt. tokwil]. Francuski myśliciel i polityk, twórca podstaw liberalnej demokracji. Zastanów się nad jego stwierdzeniem z dzieła *O demokracji w Ameryce: Nigdy nie dość powtarzać, że nie istnieje nic bardziej obfitującego we wspaniałe rezultaty niż sztuka wolności i że jednocześnie nie ma nic trudniejszego niż uczenie się jej.*

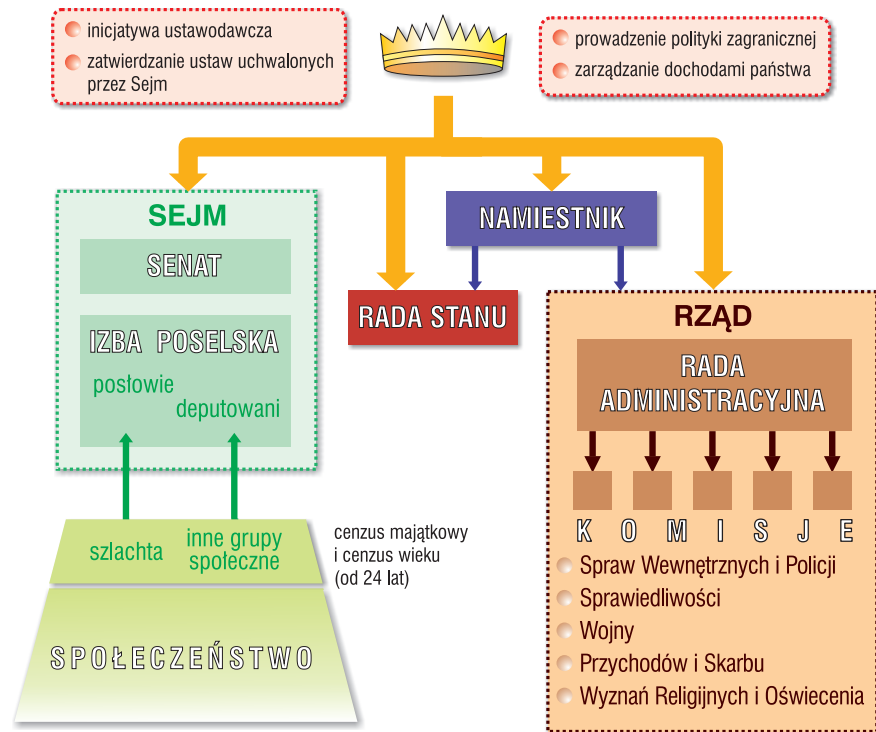
2. Odrodzenie narodowe i romantyzm

W pierwszej połowie XIX wieku pojawiają się myśliciele, poglądy, **idee** i **ruchy narodowe** głoszące, że podstawą rozwoju społecznego są narody jako wspólnoty, które posiadają swój język, historię, kulturę, zwyczaje i poczucie

być zarówno władze centralne, jak i te na szczeblu lokalnym. Sejm oraz armia miały mieć charakter narodowy. Odrębny od rosyjskiego był budżet państwa, a także system monetarny. Konstytucja gwarantowała mieszkańcom Królestwa

ZASADY USTROJOWE KRÓLESTWA POLSKIEGO

CAR ROSJI = KRÓL POLSKI

Król sprawował zwierzchnictwo nad wojskiem i organami władzy wykonawczej, zwoływał sejm i kończył jego obrady. Miał też prawo weta wobec jego decyzji. Mianował wyższych urzędników. Ponieważ król nie mógł przebywać w Warszawie, zastępował go namiestnik, którym w 1815 roku mianowany został generał Józef Zajączek. Rolę rządu miała spełniać Rada Administracyjna. W jej skład wchodziło pięciu ministrów. Stali oni na czele Komisji Rządowych. W skład Rady Stanu wchodził ministrowie – członkowie Rady Administracyjnej – oraz ich doradcy. Do jej zadań należało przede wszystkim przygotowywanie projektów ustaw przedkładanych następnie Sejmowi przez króla, a także sprawowanie kontroli nad administracją państwową. W Izbie Poselskiej zasiadali posłowie, wybierani na sejmikach szlacheckich, i deputowani wybierani przez zgromadzenia gminne. Członkowie Senatu nie pochodzili z wyboru, ale byli mianowani przez króla. Sprawowali swoją funkcję dożywotnio. Senat był jednocześnie Sądem Sejmowym.

możliwość korzystania z praw wyborczych, ograniczonych cenzusem majątkowym. Wprowadzała autonomiczne instytucje, jak np. Sejm, Radę Administracyjną, Radę Stanu, wojsko (30-tysięczną armią dowodził brat cara – wielki książę Konstanty).

Poza konstytucją pozostawała rozwijająca się carska policja.

Według konstytucji Sejm powinien być zwoływany przez króla co dwa lata i obradować w czasie trzydziestodniowej sesji. Sejm nie miał inicjatywy ustawodawczej – uprawnienie to było zarezerwowane dla władcy. Posiadał jednak wiele innych ważnych uprawnień. Miał prawo dyskutować i uchylać prawa cywilne i karne, ponadto dyskutował nad podatkami i uchwalał budżet. Istotna dla prac Sejmu była także możliwość składania panującemu petycji.

Sejmowi, a zwłaszcza Izbie Poselskiej, jako pochodzącej z wyboru, przypadła szczególna rola. Właśnie dzięki Sejmowi mogła być realizowana autonomia Królestwa, wynikająca z konstytucji nadanej przez Aleksandra.

Dostęp do praw wyborczych był w Królestwie szerszy niż w państwach Europy Zachodniej. Jednakże wyższe urzędy sprawować mogli jedynie ziemianie.

2. Praktyka życia politycznego w Królestwie

Zakres autonomii, jak się okazało, zależał jednak przede wszystkim nie od zawartych w ustawie zasadniczej postanowień, ale od praktyki życia politycznego w kraju. Ani Aleksander I, ani wykonawcy jego polityki w Królestwie nie mieli zamiaru respektować wcześniejszych deklaracji. Łamanie przyjętych postanowień stało się codziennością życia politycznego kraju. Formalnie zapisana suwerenność była coraz bardziej ograniczana. Czołowymi postaciami życia politycznego stali się ludzie pełniący funkcje nieprzewidziane zapisami konstytucji: **wielki książę Konstanty** – wódz naczelny wojska polskiego i **Mikołaj Nowosilcow** delegowany pełnomocnik władcy. Szczególną pozycję w Warszawie

Boże! Coś Polskę

*Boże! Coś Polskę przez tak liczne wieki
Otaczał blaskiem potęgi i chwały
I tarczą swojej zasłaniał opieki
Od nieszczęść, które przywalić ją miały
Przed Twe ołtarze zanosim błaganie,
Naszego Króla zachowaj nam Panie!*

*Tyś, coś ją potem, tknięty jej upadkiem,
Wspierał walczącą za najświętszą sprawę,
I chcąc świat cały mieć jej męstwa świadkiem,
Wśród samych nieszczęść pomnożył jej sławę
Przed Twe ołtarze [...]*

*Ty, coś na koniec nowymi ją cudy
Wskrzesał i sławne w kłęsk wzajemnych w boju
Połączył z sobą dwa braterskie ludy,
Pod jedno berło Anioła pokoju [...]*

Pieśń powstała w pierwszą rocznicę proklamowania Królestwa Polskiego na zamówienie wielkiego księcia Konstantego. Muzykę skomponował Jan Nepomucen Piotr Kraszewski, słowa napisał Alojzy Feliński. Początkowo pieśń znana była pod tytułem: *Boże zachowaj króla*. Wersje refrenu śpiewane w następnych dziesięcioleciach i stuleciach brzmiały:

1. *Ojczyznę, wolność racz nam zwrócić Panie!*
2. *Ojczyznę wolną pobłogosław Panie!*

socjalistów. W polityce zagranicznej natomiast zabiegał skutecznie o stworzenie korzystnego dla Prus układu międzynarodowego. Kierowana przez niego dyplomacja pruska w latach 1863-1870 po mistrzowsku prowadziła w Europie politykę pozyskiwania sojuszników i marginalizowania wrogów zjednoczenia. Bismarck podkreślał, że jego celem jest *osadzić Prusy w siodle Niemiec, a Niemcy w Europie*. Pozyskał zyczliwość Rosji, oferując pomoc w pacyfikacji powstania styczniowego w 1863 roku i odnawiając z nią sojusz. Przy tym doprowadził do ochłodzenia stosunków francusko-rosyjskich, ponieważ Napoleon III wystąpił w obronie sprawy polskiej.

Które państwa niemieckie znalazły się poza granicami Związku Północnoniemieckiego?

4. Wojny z Austrią i Francją

Po mistrzowsku wykorzystał wojnę z Danią do osłabienia Austrii, przeciwnej zjednoczeniu Niemiec pod przewodnictwem Prus. Gdy w 1864 roku Dania podporządkowała sobie pograniczne księstwa Szlezwik i Holsztyn, wówczas

Prusy wspólnie z Austrią pokonały Duńczyków. Na tle sporów o te księstwa nastąpiło pogorszenie stosunków austriacko-pruskich, ponieważ Prusy zmierzały do urzeczywistnienia swojej koncepcji zjednoczenia Niemiec bez Austrii. W tym celu zawarły porozumienie z Włochami i zapewniły sobie neutralność Francji.

Bitwa pod Sadową 3 lipca 1866 roku. Na terytorium którego współczesnego państwa odbyła się ta bitwa? Dlaczego po obu stronach walczyło dużo Polaków?

Osamotniona i sprowokowana Austria rozpoczęła latem 1866 roku wojnę z Prusami. Część państw Związku Niemieckiego poparła Prusy, natomiast katolickie południe Niemiec stanęło po stronie Austrii. O losach wojny zadecydowała **bitwa pod Sadową**, w której nowoczesnie wyposażona i zorganizowana armia pruska pokonała wojska austriackie.

W zawartym w Pradze traktacie pokojowym Austria zrzekła się praw do księstw Szlezwik i Holsztyn, oddała Włochom Wenecję. Zgodziła się również na likwidację Związku Niemieckiego, w miejsce którego Bismarck powołał **Związek Północnoniemiecki**. Z krajami katolickiego południa Niemiec: Badenią, Bawarią i Wirtembergią zawarł Bismarck jawne porozumienia gospodarcze i tajne umowy wojskowe. Uczynił tak ze względu na Francję, która uważała się za protektorkę niemieckich katolików i była przeciwna zjednoczeniu Niemiec.

Kolejnym przedsięwzięciem na drodze do całkowitego zjednoczenia Niemiec było pokonanie Francji. Bismarck opublikował w prasie celowo przereklamowany przez siebie tekst depezy, którą otrzymał od władcy Prus przebywającego w kuracji w Ems. Wprowadził do niej sformułowania obraźliwe dla Francji. **Depesza emska** wywołała burzę. W gazetach francuskich pisano: *Honor i bezpieczeństwo Francji nakazują wypowiedzieć królowi Wilhelmowi wojnę*. W lipcu 1870 roku, zgodnie z oczekiwaniem Bismarcka, wojna Prusom została wypowiedziana.

Bismarck rozmawiający z Napoleonem III, który pod Sedanem dostał się do niewoli (obraz z 1915 roku). Porównaj sposób ukazania obu polityków.

Silniejsza liczebnie, nowoczesna i sprawnie dowodzona armia

Marki wydawane przez administrację niemiecką zawierały polską symbolikę narodową. Wyjaśnij, dlaczego została ona użyta.

Ta, co nie zginęła

*Rozdzielił nas, mój bracie,
zły los i trzyma straż –
w dwóch wrogich sobie szanach
patrzmy śmierci w twarz.*

*W okopach pełnych jęku,
wsluchani w armat huk,
stoimy nawprost siebie –
ja – wróg twój, ty – mój wróg! [...]
A gdy mnie zdala ujrzyysz,
odrazu bierz na cel
i do polskiego serca
moskiewską kulą strzel.*

*Bo wciąż na jawie widzę
i co noc mi się śni,
że TA, CO NIE ZGINĘŁA,
wyrośnie z naszej krwi.*

Państwa zaborcze w czasie trwania wojny powołały do swoich armii około 3 mln rekrutów z ziem polskich. Niektórzy z nich musieli walczyć przeciw sobie. Dramatyzm ich losu ukazał poeta Edward Słowski. Wyjaśnij przesłanie zawarte w ostatniej zwrotce utworu. Spróbuj określić, w której polskiej formacji walczył bohater wiersza.

4. Akt 5 listopada

Niemcy docenili siłę bojową Legionów. Chcieli, aby Królestwo Polskie stało się źródłem nie tylko surowców i siły roboczej, ale również rekrutów. Po dwóch latach prowadzenia wojny stracili nadzieję na zawarcie odrębnego pokoju z Rosją. Postanowili zachęcić Polaków do tworzenia sił zbrojnych, które następnie – pod niemieckim dowództwem – walczyłyby przeciw armii

carskiej. Dlatego 5 listopada 1916 roku dwaj generał-gubernatorzy, działając w imieniu swoich monarchów, wydali manifest nazwany **Aktem 5 listopada**, w którym zapowiadano utworzenie *samodzielnego państwa na ziemiach panowaniu rosyjskiemu wydartych*. Wkrótce ogłoszony został werbunek do armii polskiej.

Akt 5 listopada został skrytykowany przez Romana Dmowskiego jako potwierdzenie rozbiorów Polski. Nie odpowiadał też wielu politykom galicyjskim, którzy liczyli na rozwiązanie polsko-austriackie. Akt ten oznaczał koniec solidarności zaborców w sprawie polskiej i nadał jej charakter międzynarodowy. Rząd carski zaprotestował przeciw – jego zdaniem – bezprawnym działaniom państw centralnych. Jednocześnie władze rosyjskie zaczęły same zabiegać o zdobycie poparcia Polaków. W grudniu 1916 roku car Mikołaj II zapowiedział utworzenie wolnej Polski z trzech obecnie rozdzielonych części.

Większość mieszkańców Królestwa Polskiego zachowała dystans wobec deklaracji państw centralnych. Rezultaty werbunku do armii polskiej okazały się bardzo skromne. Piłsudski

zażądał od państw centralnych konkretniejszych ustępstw, a działacze POW rozwiesili w Warszawie afisze z hasłem: *Nie ma armii bez rzędu*. Generał-gubernatorzy powołali, reprezentującą Polaków, **Tymczasową Radę Stanu**, która miała jednak tylko charakter doradczy. Jej komisją wojskową kierował Józef Piłsudski.

Rysunek Józefa Rapackiego. Postać kobieca personifikuje Polskę, na szyi ma tabliczkę z jednogłowym orłem i niemieckim napisem *Pass* (paszport).

Zapamiętaj

- Na czele orientacji prorosyjskiej stał Roman Dmowski, a przywódcą orientacji niepodległościowej był Józef Piłsudski.
- Wysiłek zbrojny Polaków w pierwszym roku wojny reprezentowały: Legiony Polskie, Polska Organizacja Wojskowa, Legion Puławski, Legion Bajorczyków.
- Akt 5 listopada, wydany w imieniu monarchów państw centralnych, nadał sprawie polskiej charakter międzynarodowy.

Zadania

1. Która orientacja – Twoim zdaniem – głosiła przed wybuchem wojny najwłaściwszy program dla Polaków? Uzasadnij odpowiedź.
2. Scharakteryzuj okoliczności i następstwa wybranej formacji wojskowej utworzonej przez Polaków w 1914 roku.
3. Wymień w punktach główne etapy działalności Józefa Piłsudskiego w latach 1912-1916.
4. Oceń znaczenie Aktu 5 listopada dla sprawy polskiej.
5. Wyobraź sobie, że w 1915 roku studiujesz na paryskiej Sorbonie. Chcesz przekonać swoich znajomych we Francji do udzielenia poparcia inicjatywom na rzecz niepodległości Polski. Napisz krótkie uzasadnienie tych inicjatyw.
6. Przeczytaj fragment Aktu 5 listopada, a następnie wyjaśnij, dlaczego deklaracje państw centralnych nie były korzystne dla Polaków.

By ziemie polskie przez waleczne ich wojska ciężkimi ofiarami panowaniu wydarte, do szczęśliwej wynieść przyszłości, Jego Cesarska Mość Cesarz Niemiecki oraz Jego Cesarska i Królewska Mość Cesarz Austrii i Apostolski Król Węgier postanowili z ziem tych utworzyć państwo samodzielne. [...] Dokładniejsze oznaczenie granic Królestwa Polskiego zastrzeżę się. Nowe królestwo znajdzie w łączności z obu sprzymierzonymi mocarstwami rękojmię* potrzebną do swobodnego swoich sił rozwoju.

* rękojmia – poręczenie, gwarancja

Cyt. za: Nanke Cz., *Wypisy do nauki historii nowożytnej*, Lwów-Warszawa 1935.